

«8D02209 - Шығыстану» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған Тұрғынбаев Ізбасар Ерланұлының «Түркияның мәдени модернизацияның даму бағыттары (1923-2020 жж.)» атты диссертациялық жұмысына

АННОТАЦИЯ

Диссертациялық зерттеудің өзектілігі. Түркия Қазақстанның сыртқы саясатындағы негізгі басымдыққа ие елдердің бірі. Сонымен қатар, Қазақстан-Түркия қарым-қатынастарындағы тарихи ортақтық пен қазіргі үрдістер мәдениет барлық академиялық зерттеулердің ажырамас бөлігі болып табылатын негіз бен зерттеу базасын құрады. Сондықтан Түркия тарихи өлшемдерде мәдени жаңғыртудың ұзақ процесінен өтті және бүгінде көптеген елдер үшін ұлт құруда үлгі болып табылады. Осылайша, дереккөздер мен тарихнамалық шолулар растайтындай, Түркияның мәдени трансформациясын зерттеу әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардағы өзекті және басымдыққа ие зерттеу тақырыбы болып табылады.

Диссертация Түркияның мәдени жаңғыртуын теориялық және әдіснамалық мәселелер, тарихнамалық талдау және деректану шеңберінде зерттеуге бағытталған. Жинақталған материалдар мәдениеттің ұлттық дамудың негізгі аспектісі ретінде қоғамдық өмірдің маңызды аспектісі екенін, материалдық және рухани құндылықтар арқылы ұжымдық сана мен ұлттық бірлікті қалыптастыратынын көрсетеді. Құрылғаннан бері ұлттық сипатқа ұмтылған Түркия үшін мәдениет күшті ұлттық мемлекет құру саласындағы әлеуметтік құрылымдарға өміршеңдік пен динамизм берген маңызды элемент болды.

Зерттеу тақырыбының ғылыми даму дәрежесі. Жаһандану мен геосаясаттың қазіргі заманғы шындығында Түркия халықаралық қатынастарда маңызды ойыншыға айналды. Ал бұл жердегі негізгі құралдардың бірі – мәдениет. Бұл тақырып әлемдегі көптеген зерттеушілердің назарын аударды, оларды шамамен батыс, түрік және орыс тілді зерттеулерге бөлуге болады.

Түркияның батыс ғалымдарының арасында британдық-американдық шығыстанушы Бернард Льюис ерекше атап өтуге тұрарлық. Ол Түркияның ұлт құрылысын зерттеп, Осман билігінен ұлт-мемлекетке өтудің көптеген мысалдарын келтірді. Батыс тарихнамасының маңызды аспектісі – тілді және әліпбилік өзгерістер процестерін зерттеу, ол түрік ұлтының бірігуінде және кейінгі жаңғыруда маңызды рөл атқарды. Осы зерттеулердің ішінде Оксфорд университетіндегі түрік тілінің алғашқы профессоры Джеффри Льюистің еңбегін атап өтуге болады, онда автор М.К. Ататүрктің ең танымал реформаларының бірін сипаттайды. Ататүріктің латын әліпбиін енгізуі және түрік тілінен араб және парсы сөздерін алып тастауы да ерекше атап өтілген.

Қазіргі Түркия, Осман империясының мұрагері ретінде, отаршылдық процестерді және оның аумақтарының бөлінуін бастан кешірді. Бұл кезең М.К. Ататүрктің реформалары арқылы жүзеге асырылған мемлекет құру мен жаңғыртудың қиындықтарымен ерекшеленді. Түркі халықтарын біріктіру

идеясын алғаш рет XX ғасырдың басындағы түрік ғалымдары – Ресей империясынан келген иммигранттар әзірледі. Түрік тарихнамасы отарланған аумақтардағы түркілік бірегейліктің қалыптасуына ерекше назар аударады. Негізгі ойшылдардың қатарында З. Гөкалп мәдениет, ұлт және өркениет мәселелерін зерттеп, ерекше көзге түседі, сондай-ақ Э. Гюнгер де өз идеяларының әсерінен мәдениеттің заманауи ұлттық теориясының қажеттілігін және мәдениет пен өркениет ұғымдарының арасындағы айырмашылықты тұжырымдады.

Орыс тіліндегі тарихнамадағы көптеген зерттеулер мәдени жаңғырту мәселелерін қарастырды. Олардың ішінде А.М. Пальниковтың еңбегі ерекше назар аударарлық. Оның мақаласында білім беру реформалары, атап айтқанда, діни білім беруді жою қарастырылады. Бұл реформаның әртүрлі әдістерін, мысалы, мектеп жүйесін кезеңдерге бөлу және оқу бағдарламасына өзгерістер енгізу арқылы ол білім беру мекемелерін басқаруды орталықтандыратын зайырлы білім беру жүйесіне көшуді сипаттайды. Алиса Галеева М.К. Ататүрктің тіл реформасына оң көзқараспен қарайды. Араб және парсы тілдерінің әсерін талқылай отырып, автор ұлттардың мұны тіл реформасы арқылы жүзеге асыра алмайтынын немесе кезең-кезеңімен жүзеге асыратынын атап өтеді. Алайда, Түркия жағдайында бұл қадам батыл қабылданды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Бұл диссертацияның мақсаты – Түркияның мәдени трансформациясының теориялық және әдіснамалық ерекшеліктерін және оны практикалық жүзеге асыру қиындықтарын, республикалық жүйенің құрылуынан және демократиялық реформалардан бастап қазіргі заманғы процестерге дейін ғылыми зерттеу. Бұл мақсатқа жету үшін келесі міндеттерге қол жеткізілді:

- мәдени өзгерістердің теориялық және әдіснамалық ерекшеліктерін, тарихнамалық мәселелерін және дереккөздік талдауын кешенді зерттеу;
- Түркия Республикасының алғышарттары мен қалыптасуы кезіндегі мәдени трансформацияларды, түркі эмиграциясының рөлін қайта қарастыру және мұсылмандық негіздерден зайырлы өзгерістерге көшудің қиындықтарын диахрониялық және салыстырмалы талдау;
- Түркиядағы мәдени трансформация мәселелерін «түрік гуманизмінен» демократияландыруға дейін ғылыми зерттеу.
- саяси жүйедегі өзгерістердің Түркия Республикасының мәдени трансформациясына әсерін зерттеуге кешенді тәсіл;
- әскери төңкерістер кезіндегі мәдени өзгерістердің кезеңге бөлінуін ашу;
- КСРО-ның ыдырауының Түркия Республикасының түркі әлеміне мәдени қайта бағдарлануына әсерін зерттеуге ғылыми тәсіл.
- Неоосманшылдық саясаты аясында Түркия Республикасының қазіргі мәдени трансформациясын ғылыми талдау.

Диссертацияның зерттеу әдістері. Зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес түрік мәдени жаңғыруы мәселесін шешу үшін мәдени және өркениеттік тәсілдер, сондай-ақ жаңғырту теориясы таңдалды. Бұл тәсілдер шеңберінде мазмұнды талдау, тарихшылық, мұрағат материалдарын

пайдаланатын ретроспективті әдіс және абстракция сияқты әдістер қолданылды. Түркияның мәдени тарихын зерттейтін ғалымдардың фактілік материалдарына сүйене отырып, бұл зерттеу ұлттық бірегейлікті талдауға негізделген және қоғамның жаңғыру процестерінде өзінің мәдени бірегейлігін сақтауға тырыса отырып, Түркияның халықтық және батыс мәдени дәстүрлерін синтездеу тәжірибесін, сондай-ақ түркі әлеміндегі мәдени саясатын зерттейді.

Зерттеудің нысаны мен пәні. 1923 жылдан бүгінгі күнге дейінгі Түркия Республикасының мәдени тарихы. Түркия Республикасының мәдени трансформациясын зерттеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Бұл зерттеу елдің ғасырлық тарихында ұлт құрудың қалыптастырушы элементіне айналған процестерді кешенді талдау арқылы Түркияның мәдени жаңғыру бағытын зерттейді. Зерттеу келесі жаңа тұжырымдарды берді:

- Түркия 20 ғасырдың бірінші жартысында империализмнен ұлттық мемлекетке өтті. Бұл диссертацияда түрік, батыс және орыс тілді авторлардың ғылыми еңбектері, сондай-ақ Түркиядағы мәдени өзгерістерді зерттеудің негізін құрайтын мұрағат материалдары мен ресми құжаттар талданып, жүйеленеді.

- Бұл зерттеуде Түркияның мәдени трансформациясы мен жаңғыруының негізгі факторы ретіндегі кемализм идеологиясы кезеңділік шеңберінде қарастырылып, ғылыми негізделеді, өйткені ұлт құрудың өтпелі кезеңдерінде түрік қоғамы ұлттық бірлік сезіміне ие болады.

- И. Инөнюдін билігі кезінде «түрік гуманизмі» идеологиясы елдің мәдени саясатындағы бетбұрыс кезеңіне айналды. Нақты материалдарға негізделген бұл аспектіні жан-жақты зерттеу түрік қоғамының гуманизм саясатының семантикалық мазмұны мен қабылдауын бағалауға мүмкіндік берді, бұл еуроцентризмге сәйкес этноархеологиялық ғылымның дамуына серпін берді.

- Түркия тарихындағы соғыстан кейінгі кезең демократиялық негіздердің пайда болуымен сипатталады. Қырғи қабақ соғыс түрік қоғамындағы модернистік процестердің қайта бағдарлануына да күшті қысым көрсетті, бұл мәдени дамуға табиғи түрде әсер етті. Сондықтан бұл аспект жаңа болып табылады, өйткені Түркияның саяси және идеологиялық бағыттары мен мәдени жаңғыруының теориялық салыстырмалы талдауы жүргізілді.

- Урбанизация мәселесі және ауылдық және қалалық жерлер арасындағы әлеуметтік қақтығыс түрік мәдениетінің әртүрлі аспектілерінің мазмұнына әсер етті. Бұл мәселелер біздің заманымызда, жалпы жаһандану және атап айтқанда урбанизация жағдайында ғылыми зерттеулердің өзектілігі мен жаңалығын арттырды. Осылайша, 1960-1980 жылдар аралығында болған үш әскери төңкерістің Түркияның мәдени дамуына әсер етудегі рөлі талданады.

- Әлемдегі геосаяси өзгерістер Түркияны сыртқы саясатын қайта бағдарлауға және «қоғамдық дипломатияны» өзгертуге әкелді. Бұл процестер тек Түркияның мәдени трансформациясына ғана емес, сонымен қатар бүкіл

түркі әлеміне де әсер етті. Бұл аспект Түркияның мәдени саясатының қайта бағдарлануын зерттеуде көрініс табады, ол ЕО-ға кіру саясатынан бас тартып, түркітілдес елдерге жүйелі түрде назар аударды.

- Р.Т. Ердоғанның басшылығымен «нео-османшылдық» ұғымы, бұрынғы кезеңдерге қарағанда, басқаша формаға ие болды және енді оппозициялық күшті білдірмеді. Осылайша, Түркияның 21 ғасырдағы мәдени трансформациясы мен жаңғыруы ӘДП-ның елдің іс жүзінде бір партиялы билігіне бейімделген неолибералды басқару формасымен қатар қарастырылады.

Қорғауға ұсынылған диссертациялық зерттеудің негізгі қағидалары:

1. Ертерек кезеңдерде түрік тарихын зерттеу белгілі бір ұғымдармен шектелді. Дегенмен, біздің заманымызда зерттеу мүмкіндіктерінің кеңеюіне ғана емес, сонымен қатар жаңа мүмкіндіктердің пайда болуына байланысты бұл ғылыми зерттеулер тек орыс тілді және батыс авторларын ғана емес, сонымен қатар түрік мұрағат материалдарын және түркі тілдес ғалымдардың еңбектерін де қамтыды.

2. Тәуелсіздіктен кейінгі кезеңдегі жаңғыртудың негізгі бағыты қоғамды батыстыру болды. Зайырлы модельге, латын әліпбиіне көшу және білім беру жүйесін біріктіру М.К. Ататүрк бастаған көптеген мәдени реформалардың қатарында болды, онда түркі эмиграциясы маңызды рөл атқарды.

3. Гуманизмнің бейімделуі И. Инөнюдің тұсында классикалық мәдениетке негізделген «түрік гуманизмі» идеологиясының пайда болуына әкелді. Қайта өрлеу дәуірінің маңызды бөлігіне айналған және мәдени трансформацияны әкелген гуманизм жеке басын іздеудің жаңа құралына айналды. Тарих саласында Орталық Азияға назар Анатолы тамырларын зерттеуге ауысты.

4. Көп партиялы жүйеге көшу, әсіресе 1946 жылы Демократиялық партияның құрылуы ел тарихындағы бетбұрыс кезеңі болды. Бастапқыда «түрік гуманизмі» сынға алынғанына қарамастан, бұл идеология 1950 жылы ДП билікке келгенге дейін мәдени саясаттың негізі болып қала берді. Кейінгі кезеңде Ислам және Батыс ықпалы, әсіресе АҚШ-тың, артты: мектептерде ағылшын тілі оқытыла бастады, ал кейбір университеттерде американдық білім беру жүйесі қабылданды.

5. Әскери төңкерістер Түркия Республикасының мәдени өміріне үлкен әсер етті. Түрік-ислам синтезі идеологиясы бұған маңызды рөл атқарды.

6. КСРО-ның ыдырауы тілі, діні және басқа да мәдени құндылықтары Түркияның тілдеріне ұқсас бірнеше елдің пайда болуына әкелді. Бұл жағдай Түркияның мәдени саясатына табиғи түрде әсер етті. Түркі әлемінің мәдени дамуына айтарлықтай үлес қосқан көптеген мәдени және білім беру мекемелері құрылды.

7. 2000 жылдардың басы ӘДП-ның билікке келуі және оның нео-османшыл саясатының басталуымен ерекшеленді. Бұл идеологияның үстемдігі үкіметтің әртүрлі Осман стиліндегі ғимараттарды салу және оқу бағдарламасына Осман тілін таңдау пәні ретінде енгізу сияқты әрекеттеріне

негізделген. Р.Т. Ердоған өзінің аймақтық билігін нығайту үшін «жұмсақ саясатпен» үйлесімде неоосманшылдықты пайдаланып келеді.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы Түркияның құрылуынан бастап бүгінгі күнге дейінгі мәдени жаңғыруын кешенді талдау нәтижелерін ұсынудан туындайды. Бұл зерттеудің тұжырымдары мен нәтижелерін тек Түркия мен түркі әлеміндегі кейінгі трансформациялық процестерді зерттеуге ғана емес, сонымен қатар мәдени және бірегейлік дағдарыстарына тап болған басқа елдерге де қолдануға болады. Сонымен қатар, диссертацияның тұжырымдары халықаралық қатынастар, саясаттану және мәдениеттану саласындағы зерттеушілердің назарын аударуы мүмкін. Бұл зерттеудің нәтижелері гуманитарлық ғылымдар саласындағы монографиялар мен оқулықтарға қосымша ақпарат бере алады.

Қорытынды. Бұл зерттеуде 1923 жылдан 2020 жылға дейінгі Түркияның мәдени жаңғыруы қарастырылып, мәдени өзгерістердің негізгі кезеңдері, идеологиялық негіздері және бағыттары анықталды. Түрік жаңғыруының тарихы дәстүр мен қазіргі заман, зайырлылық пен исламдық жаңғыру және жаһандық мәдени әсерлер арасындағы өзара әрекеттесудің күрделі және түсініксіз процесін көрсетеді.

М.К. Ататүрктің реформалары батыстық және зайырлылық қағидаттарына негізделген жаңғыру жобасының негізін қалады. Бұл кезеңде мәдениет жаңа ұлт пен азаматтық бірегейлікті қалыптастыру құралы ретінде қарастырылды. Дегенмен, кейінгі онжылдықтарда, әсіресе көппартиялық жүйе мен әскери төңкерістер кезінде мәдени саясат консервативті және зайырлы күштер арасындағы күресті көрсететін идеологиялық қақтығыстар аренасына айналды.

1980 жылдардан кейін, жаһандану мен экономикалық либерализация аясында Түркияда жеке бастың плюрализациясымен және бұқаралық мәдениет пен БАҚ рөлінің артуымен сипатталатын жаңа мәдени динамика пайда болды. ӘДП дәуірі Ислам және Осман мұрасын заманауи ұлттық жобаға біріктіруге ұмтылған нео-османдық мәдени саясатқа бет бұруды белгіледі. Бұл тәсіл кино, теледидар, сәулет өнерін белсенді қолдауда және тарихи өткенді қайта түсіндіруге бағытталған символикалық саясатта көрініс тапты.

Осылайша, Түркияның мәдени жаңғыруы батыстық заманауилық моделі мен жергілікті дәстүрлі құндылықтар арасындағы тепе-теңдікті үнемі іздеу процесі ретінде пайда болды. Бұл тұрғыдағы мәдениет тек саяси трансформациялардың көрінісі ғана емес, сонымен қатар өзгермелі ішкі және халықаралық контексте түрік бірегейлігін қалыптастырудың негізгі тетігі болып табылады.